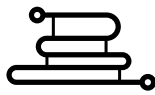

Biblioteka
JANUS

TIM press

Biblioteka
JANUS

Predrag Finci
U UNUTARNJEM, ISTINA

Nakladnik
TIM press d.o.o., Zagreb
tim.press@tim-press.hr
www.tim-press.hr

Za nakladnika
Hašim Bahtijari

Urednik
Hašim Bahtijari

Recenzenti
prof. dr. sc. Nadežda Čačinović
prof. dr. sc. Hrvoje Jurić

Lektura i grafičko oblikovanje
TIM press

Tisak
Kika-graf d.o.o.

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i
sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001139259

ISBN 978-953-369-009-4

© TIM press, 2022.

Predrag Finci

U unutarnjem,
istina

Zagreb, 2022.

Ambrosius Holbein, *Utopija*, drvorez, iz: Thomas More, *Libellus vere aureus, nec minus salutaris quam festivus, de optimo rei publicae statu deque nova insula Utopia*, Johann Froben, Basel, 1518.

SADRŽAJ

I. U unutarnjem	7
II. Ljudska priroda	13
III. Introspekcija	31
IV. Intuicija	79
V. Refleksija	147
VI. Događaj Utopije	205
VII. Put k potpunom znanju	221
Literatura	239
Kazalo	247
O autoru	251

„U unutarnjosti čovjekovoj prebiva *istina*.“

Augustin

I.

U UNUTARNJEM

1.

Svatko u sebi svoj svijet ima.
 U sebi svoje temelji.
 Iz tog temelja svoju istinu govori.

Zato pišem o unutarnjem. Pišem o onome što se događa u subjektu. Pišem o unutarnjem, u kojem spoznajemo što ljudska priroda jest, u kojem se događa spoznaja vlastitog, u kojem započinje rad intuicije i refleksije, u kojem je moguća utopija i napokon sabrana naša cjelokupna spoznaja. Pišem o važnosti unutarnjeg u formiranju mišljenja i doživljaja subjekta.

2.

Unutarnje je stvar osobnog osjećaja i mišljenja, stvar subjektivnog doživljaja (dojma). Unutarnje pripada osobi, ali je vezano za okolnosti u kojima jest. Osobno i društveno, unutarnje i vanjsko možemo razumjeti i tumačiti kao nužno povezane entitete i kao jedan od „filozofskih parova“. Vanjsko ima upliva na razvoj unutarnjeg, a unutarnje iskušava vanjsko i vidi vanjsko kao provjeru vlastitog i vlastito drugo. Tada govorimo

o njihovoj nužnoj vezi i međutjecaju. Ponekad doduše govorimo o unutarnjem i vanjskom kao o odvojenim stvarnostima. Ponekad čak govorimo o unutarnjem kao o isključivo osobnom, a vanjskom kao osobi potpuno tuđem. Govorimo o unutarnjem kao intimnom, a o vanjskom kao o svijetu (u biti nam stranih) stvari. Tada lako možemo previdjeti da se vanjsko priprema i promišlja u unutarnjem, a unutarnje događa u vanjskom i pod njegovim uplivom oblikuje. U pitanju su, dakle, dvije odijeljene i različite, ali ipak povezane i neodvojive stvarnosti subjekta. Obje su stvar osjećaja i mišljenja, obje se formiraju i događaju u danim društvenim i povijesnim okolnostima. Jedna na drugu bitno utječu, jedna se u drugoj zrcale. Riječ je o dvije međuovisne, povezane, ali i različite, neovisne stvarnosti. Vanjsko nije uvijek odlučujuće, ali ni protivno unutarnjem, no na njega, koje nastoji, ali ne može u potpunosti biti autonomno, uvijek zasigurno utječe. No gdje unutarnje potpuno dominira i ne vidi vanjsko govorimo o osobnim iluzijama, a gdje vanjsko (situacija, okolnosti, javno mnijenje...) može potpuno izmijeniti unutarnje govorimo ili o slaboj osobnoj vjeri (karakteru) ili o (političkom, ekonomskom i/li/ duhovnom) terorru neke vladajuće sile. Svakoju „dobroj egzistenciji“, svakom harmoničnom bivanju subjekta treba usklađenost unutarnjega i vanjskog, osobnog i javnog, imaginarnog i stvarnog.

3.

O važnosti unutarnjeg pisao sam i prije, posebno o vezi unutarnjeg i imaginacije, u knjizi *Imaginacija* (2011). Ovdje se vraćam toj temi iz drukčijeg kuta, jer ne govorim

o estetskom, nego o subjektu i njegovim duhovnim mogućnostima, a time i o mogućoj filozofiji subjekta.

U filozofiji je unutarnje shvaćeno kao mišljenje, kao moć ljudske introspekcije, intuicije i refleksije. Filozofsko pitanje unutarnjeg možda nije presudno, ali je svakako važno. Važno je jer iz unutarnjeg započinje i iz toga izlazi naše razumijevanje i tumačenje svijeta. U unutarnjem se odvija naša spekulacija, oblikuje naš svijet i naš svjetonazor. Unutarnja spoznaja i spoznaja unutarnjeg nužna je i neophodna u svakome filozofskom započinjanju i promišljanju. Mislilac u sebi izlazi načista sa samim sobom jer bez toga nije moguće odstraniti uvijek latentno prisutni subjektivizam i sve njegove obmane, prepreke u spoznaji istinske biti predmeta mišljenja. Unutarnje je spoznaja vlastitog i mišljenje svojeg predmeta, samospoznaja s kojom započinje svijest o sebi; u unutarnjem subjekt razumijeva svoj predmet mišljenja; otud započinje i odnošenje prema svijetu Drugog. U unutarnjem svatko u samom sebi svoje utemeljuje. U subjektu se priprema spoznaja objekta. U unutarnjem se zasniva naša svijest o moralnom (u Kanta), naša odgovornost prema Drugom (u Levinasa) i naša filozofska odgovornost spram predmeta mišljenja (od Descartesa do Husserla). Kada je u pitanju filozofska refleksija, u unutarnjem se rađa i svijest da sve nije ni solipsizam ni subjektivizam, da sve zapravo nije (samo) unutarnje, jer postoji vanjskost („objektivna stvarnost“) koja je moguća mjera i provjera subjekta i njegove unutarnjosti, svih osjećaja i stajališta subjekta, dakle provjera subjektivnosti subjekta. Osoba nije cilj sebi: ona se uspostavlja u odnosu na svijet. U unutarnjem je prvi nacrt svijeta i konačna slika o njemu, ali osoba sebe ostvaruje izvan sebe. Time se ujedno pokazuje da je ono unutarnje uvjetovano vanjskim, ali i vanjsko unutarnjim: iskustvo

svijeta i okolnosti razvoja bitno utječu na karakter unutarnjeg, a ono sâmo nije tek neka zamisao unutarnjeg, nego život subjekta, iz kojeg izlaze njegov svjetonazor, mišljenje svijeta i ukupna djelatnost subjekta, dakle sve ono što pokazuje kakvo i što unutarnje subjekta jest, a time i što subjekt sam jest.

4.

Sve sposobnosti i moći subjekta sabiru se u unutarnjem. U subjektu je sve njegovo. Sva njegova osjećanja i mnijenja, sva iskustva, sve što jest. U subjektu se oblikuje njegov svjetonazor, na koji utječu i razum i emocije, i refleksija i afektivnost, i ukupna djelatnost i doživljaj svijeta, dakle sve što iskustvo subjekta koji misli jest. To dokazuje da mišljenje nije samo proizvod nekog privilegiranoga, nepristranog, isključivo u logičkom mišljenju utemeljenog razuma, nego je rezultat ukupnog iskustva subjekta. Otud proizlazi mišljenje. Ono je reflektirano iskustvo subjekta. Iz unutarnjeg života nastaje djelo, iz njega se rađa i konačno uobličava svako plodonosno iskustvo, u njemu svako iskustvo dobiva svoj puni smisao, jer tek kao iskustvo svijesti ono biva reflektirano iskustvo, svijest i znanje o iskustvu. Ni oni koji su prošli mnoge avanture i iskusili različite događaje ne mogu ništa iz njih izvući, a pogotovo steći ikakav plodonosan rezultat i spoznaju ako ih nisu i u sebi proživjeli i kroz vlastiti senzibilitet i refleksiju artikulirali i uobličili. Iskustvo postaje relevantno tek kao svijest o iskustvu, svijest o „životu“. Iskustvo koje nije „prosijano kroz sito refleksije“ subjektu nije pretjerano značajno. Tek kao unutarnja svijest, kao svijest o samoj sebi osoba postaje potpuno svjesna svega što joj se dogodilo, postaje svjesna same

Povjerenje u unutarnje pak stvara predodžbu o božanskom u samoj osobi, postavlja unutarnju mjeru stvari i oslobađa od nemira. Kada Meister Eckhart kaže da je u svakom čovjeku Bog, on slavi unutarnju vjeru subjekta. Svaka osoba koja uradi najbolje što može ostvarila je cilj svojeg života i dosegla najbolje same sebe. U sebi se svoje započinje i konačno utemeljuje. Prisjetimo se: u grčkoj mitologiji božanstva se prurušavaju u prosjake, starice, lutalice... U tome je također rečeno da u svakoj osobi kada je u svom najboljem i kada ostvaruje svoje najbolje ima božanskog, da božansko u svakome i u svakom liku može biti, svatko ga u sebi može ostvariti, jer je svatko u svojoj izvrsnosti i sam božansko, i k tome još izvrsno biće. Osoba. Unutarnje je temelj, polazište, rodno mjesto Osobe.

20.

Introspekcija je neposredno, izravno i nediskutabilno osobno iskustvo koje ne može uvijek biti potvrđeno u iskustvu (u „svijetu činjenica“), ali formira osobni svjetonazor upravo na osnovi svoje spoznaje, koja nikako nije noetičkog karaktera, ali kao unutarnje iskustvo usmjerava cjelokupnu spoznaju i osobni svjetonazor. Naravno, osobno iskustvo mora biti reflektirano i tek tada u potpunosti postaje shvatljivo i značajno, tek tada, kao svijest o iskustvu u punom smislu postaje osobno iskustvo.

Unutarnje putovanje najljepše je i najvažnije: koji u sebi ne zna iskusiti avanturu otkrivanja i upoznavanja novog, nigdje nikada neće ni doći, jer će uvijek biti s vlastitom skućenošću. Od sebe nitko nikada daleko ne ode, a tko svijet ostvaruje u sebi uvijek je na putu, uvijek u svijetu koji je sam izabrao i već u sebi svoje ostvario. U tome je ljepota, ali i granica vlastitoga unutarnjeg svijeta.

U analiziranju unutarnjeg osoba razabire što osjeća i misli, što za nju svijet jest. Ipak, ta unutarnja spoznaja nije i ne može biti ni sva istina svijeta, ni sva istina same osobe. Kao svijest o vlastitom introspekcija nije potpuna cjelina unutarnjeg života, jer u unutarnji život svakako spada i rad podsvijesti, i utjecaj „onog“ (Freudova Ida), a unutarnje iskušava i svakodnevne promjene pod utjecajem vanjskog, „stvarnog svijeta“, promjene koje nikada ne mogu biti u potpunosti kontrolirane, nikada samo u vlasti osobe, pa zato ne dozvoljavaju onaj „unutarnji mir“ za kojim teže sljedbenici istočnjačkih praktičnih meditacija, jer je takav mir moguć samo onome koji je potpuno odvojen, neovisan od svijeta, a i oslobođen nekontroliranog rada vlastite podsvijesti. A to malo tko može biti.

Introspekcija je svakako osobna stvar, neka vrsta introvertiranosti, način zatvaranja u sebe i zato stoji nasuprot percepciji, koja je okrenuta izvanjskom; introspekcija je opservacija, samotna refleksija, usmjeravanje pažnje na rezultate i posljedice vlastite djelatnosti, fokusiranje refleksije na svog nosioca, pitanje vlastitog razmišljanja i prisjećanja, a kao odnošenje prema nekom predmetu osobno odnošenje, odnošenje s obzirom na lični interes. Zato introspekcija uopće nije u pravom smislu filozofsko pitanje, ali bez razrješenja ovoga psihološkog, osobnog momenta teško može biti puta k filozofiji, jer je introspekcija vrsta refleksije i priprema za filozofiranje i životno djelanje, a kao obraćanje subjekta koji filozofira tom subjektu postaje pitanje „osobne filozofije“.

U introspekciji vlastiti život postaje predmet opservacije i refleksije. Upravo zato se unutarnji život najpotpunije razotkriva u ispovijesti i autobiografiji. U introspekciji također započinju usporedbe s drugim životima i uspostavljanje određenih mjerila o tome što život uopće

može biti, što su mu smisao i cilj. Zato je u osobnoj introspekciji nadasve pitanje o moralnom, dobro vođenom životu, preispitivanje subjekta koji u analizi osobnih činova sam sebe poziva na odgovornost, pred samim sobom polaže i svodi račune, sam sebe stavlja na kušnju i dovodi pred odluke. A u tom osobnom držanju osoba priprema svoje stajalište i o pitanjima „čistog uma“.

21.

U povlačenju u unutarnje povlači se subjekt i (ono što je za njega) svijet. Vanjsko je tada značajno onoliko koliko je značajno za subjekt. Takvo što moguće je razabrati i u Hegelovu pojmu *Erinnerung*, u kojem je pounutarnjenje način čuvanja i spoznavanja onoga što je bilo, pa je kao takvo sjećanje, rad svijesti i svojevrsno iskustvo, a time ujedno ostvarenje subjekta u samom sebi, samosvijest. Upravo tako bi mogla, možda mimo Hegelove namjere, biti opisana i introspekcija.

Ako introspekcija subjektu i nije pouzdana spoznaja, ona jest jasna predodžba o samom subjektu. U introspekciji formiramo sliku o sebi u odnosu na svoje prethodno iskustvo i znanje o sebi. Ovo pounutarnjenje osobna je spoznaja i kada je spoznaja o nečemu općem. To unutarnje može prerasti u osobno uvjerenje, ali kao znanje može biti izmijenjeno, jer je uvijek u odnosu s Drugim i vanjskim. Premda svaka zagledanost u sebe može voditi ostvarenju svog i samog sebe, svijet nikada nije samo neko Ja, ni njegova projekcija, a pogotovo nije samo ono što osoba o samoj sebi misli.

Od unutarnje strukture fenomena ovisi priroda fenomena; u unutarnjem se okuplja, sabire fenomen, temelji ono što fenomen jest. Unutarnje iskustvo je pak stanje

prije pregleda obećao da će mu je reći), a kao iznenadna i izravna spoznaja ima značajnu ulogu u *Upaniśadima*.⁷⁷ Tome su bliska Bergsonova stajališta, kao i ona Williama Jamesa, koji kaže da je neposredno ili intuitivno znanje ono znanje u kojem su identični duhovni (*mental*) sadržaj i objekt,⁷⁸ a pogotovo ona koja su prisutna u svakom obliku misticizma, gdje se intuiciji načelno daje prednost nad svakom racionalnom spoznajom. Možda bi se moglo tvrditi da je osnovni cilj zapadnjačke spoznaje djelo (djelatnost), a istočnjačke životno držanje, koje se iskazuje u shvaćanju Sada (prisustva) samog života. Aktivizam naspram kontemplacije! Ovdje međutim težište nije na prevlasti ove ili one ljudske duhovne sposobnosti, nego na mogućnosti i jedne i druge da misli i dokuči bitno, gdje se njihova suradnja od umjetnosti i filozofije do religije i znanosti mnogo puta pokazala plodotvornom.

Ako bismo dakle htjeli napraviti neko shematsko razlikovanje između istočnih i zapadnih filozofijskih razlikovanja pojma intuicije, onda bismo mogli reći da je intuicija u istočnim filozofijama upućena na konkretno i uveliko ima praktični, djelatni karakter, dok je u zapadnim filozofijama nadasve u pitanju odnošenje prema apstraktnome i općem, prema fenomenu kao takvom, premda je i u ovim misaonim tradicijama u domeni znanosti i umjetnosti okrenuta konkretnom, kao pripomoć u

⁷⁷ Arthur L. Herman, *An Introduction to Indian Thought*, Prentice-Hall, New Jersey, 1976, str. 97–99, 130 i 232–233. O srodnosti indijskoga i zapadnjačkog shvaćanja filozofije piše i Jitendra Nath Mohanty u svojim tekstovima (usp. *Essays on Indian Philosophy*, Oxford University Press, New York, New Delhi, 2002, osobito str. 327), ali ukazuje i na nesporazume i različita shvaćanja intuicije, koja ipak u jednom slučaju imaju središnje mjesto u spoznaji i životu svakog subjekta – kao „obično perceptivno iskustvo“ (*ibid.*, str. 32).

⁷⁸ William James, *Pragmatism and the Meaning of Truth*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1979, str. 202.

istraživanju ili stvaranju. U istočnim filozofijama, kako u islamskoj filozofiji Ibn Sine, tako i u vedizmu, intuicija je prinos samosvijesti, a može voditi mističkom iskustvu, čak proročkoj moći. Kada bi pak pokušali napraviti neku simbiozu i nastojali pokazati srodnost istočnjačkoga i zapadnjačkog filozofskog stajališta, onda bi to možda najpotpunije bilo vidljivo u zajedničkoj težnji subjekta k spoznaji onoga što predmet njegova interesa jest. U tom nastojanju i u jednoj i u drugoj tradiciji subjekt nastoji sebe oslobodi svoga Ja. Subjekt treba i hoće raspoznati što jest, a pritom se mora osloboditi sebe (svoje egocentričnosti i subjektivnosti) e da bi spoznao što uistinu po sebi predmet njegove spoznaje jest. U tome je od pomoći meditacija, odnosno refleksija, koliko i intuicija. Sve rečeno pokazuje da zapravo nema nikakve sučeljenosti različitih tradicija, škola i kultura, nego se radi o različitim svjetonazorima, školama i metodama. Različitima, a s istim ciljem: težnjom k životu primjerenom biću i spoznaji onoga što istina jest.

18.

Intuicija je imala udjela u svim ljudskim duhovnim nastojanjima, ali je u novije vrijeme ponajviše spominjana kao značajan prinos umjetničkom stvaralaštvu. A to je, naravno, bila i ranije. Već u Platonovoj filozofiji intuicija ima značajnu ulogu u spoznajnom procesu, jer kao prediskustveno znanje postoji u svijesti (što će imati udjela u poimanju djelanja i mišljenja mistika i posebno u razumijevanju pojma *anamnesia*) i samo treba biti razbuđeno e da bi postalo svijest o istinitom. Intuicija se odavno dovodi i u vezu s estetskim: već je kod Baumgartena *aisthesis* kao noetička intuicija percepcija, odnosno spoznaja. Kant

pak intuiciju dovodi u nužnu vezu s imaginacijom, čak i umjetnost shvaća kao vrstu intuitivnog znanja. Slično je Hegelovo stajalište. Za njega je umjetnost apsolutno u obliku intuicije ili neposrednog zrenja (opažanja, *Anschauung*), zrenja koje je oblik osjetilne percepcije. Fichte i Schelling Kantovo shvaćanje umjetnosti kao intuicije ne prihvaćaju i smatraju da je problem upravo obratan. Ovdje svakako treba spomenuti i Samuela Taylora Coleridgea, koji u svom teorijskom djelu *On Poesy or Art* (1818) umjetnost ne shvaća kao oponašanje, nego kao dohvaćanje istine, pa je na taj način u djelu ovog pjesnika rano naslućena ideja intuicije kao ljudske sposobnosti da dokuči bit, premda na umu svakako treba imati da je na ovoga izuzetnog pjesnika veliki utjecaj imalo čitanje Kantove *Kritike moći suđenja*, a i djela drugih filozofa, Schillera i Schlegela, a posebno Plotina, koji je Coleridgeu, kao i mnogim drugim pjesnicima i misticima, bio trajna inspiracija.

Bergson bilježi da pomoću intuicije umjetnik ima neposrednu, „izravnu viziju stvarnosti“,⁷⁹ jer je intuicija „bljesak samoočiglednosti“.⁸⁰ Ovome je blisko i stajalište Jacquesa Maritaina, koji u djelu *Creative Intuition in Art and Poetry* (1953) dokazuje da je umjetnost izraz izravnoga, intuitivnog znanja. Tako je umjetnost zapravo shvaćena kao vrsta svjedočanstva o stvarnom, bilo da je u pitanju neposredna ili pak transcendentalno dana stvarnost. Ili da kažem ovako: umjetnost stvara djela o njoj znanome, poznatom svijetu, koji je u djelu na estetski način „spoznat“ (reprezentiran), a pritom kao autentično, u estetskom smislu istinito djelo uvijek prodire u stvarnost onoga što joj je predmet, pa je i u tom smislu posebna intuicija.

79 Usp. Henri Bergson, *The Creative Mind*, prev. Mabelle Louise Andison, Dover Publications, Mineola, 2007, str. 114.

80 Usp. Henri Bergson, *Materija i memorija*, Geca Kon, Beograd, 1927, str. 193.

nužan je, ali je duh tek kao apsolutni duh istina same sebe i istina po sebi. A tada je cjelina sa samim sobom: s onim što je duh bio i onim što je duh postao; sa svojim ishodištem i svojim utokom, jer njegov je rezultat sve što njegov razvoj jest.

(U ideji duha poričemo da smo od materije, od matere; kažemo da smo sami rođeni, po samima sebi. Duh je poricanje vlastitog podrijetla i zato potpuno pojam, koji u sebi svoje uspostavlja i postaje vlastiti objekt. Zasniva se u samom sebi. Ali ono što odvaja Hegelova shvaćanja od idealizma jesu njegov filozofijski racionalizam i njegova svijest o stvarnom i nužda duhovnog da bude utemeljeno u osjetilnom od kojeg duhovno kreće u svojem razvoju k apsolutnom kao najvišoj realnosti duhovnog, što je još jedan dokaz o zbiljskom karakteru duhovnog.)

Iako ne usvaja Spinozin supstancijalizam, a ne dijeli s njim ni njegovu panteističku poziciju, Hegel ipak poput Spinoze postavlja pitanje prirode i svijeta kao bitno pitanje razvoja duha, jer je objektivni duh upravo ono što svijet s kojim je samosvijest jedno jest. U jedinstvu svijesti i bivanja ostvaren je hegelijanski Bog, svijet bića, bivanja i mišljenja kao vlastita apsolutnost. Svijest naravno nije neka pojedinačna svijest, nije tek pitanje neke subjektivnosti (premda i to može biti), nego svijest treba pojmiti u pluralnom obliku, pa svijet možemo iskazati kao ljudi, kao čovječanstvo, što mišljenje odvaja od subjektivizma neke individue i vodi k mišljenju općega, zajedničkog, skupnog, a po mogućnosti i k spekulaciji o tome što objektivno jest.

Apsolutno je dramatični kraj *Fenomenologije duha*, tog Hegelova bildungsromana. Apsolutnoj subjektivnosti objektivna istina nije dostupna. Ona je moguća samo kao cjelina. A sama svijest cjelina je tek kao svijest o sebi, koja je na koncu, kao ostvarena i dovršena samosvijest, svijest za sebe. Uvid konačnog duha u beskonačnost

razvoja zbilje. U tom smislu Hegel svojom misaonom slikom puta i razvoja duha kroz osjetilno, vjeru i refleksiju do kraja izvodi pitanja subjekta kao centralnog pitanja sveukupnog filozofiranja, dakle i iskušavanja dosega Descartesova *Cogita* i Kantovih pitanja o mogućnostima uma, a kroz iskustvo svijesti vodi nas do pitanja što svijet za mišljenje jest i što mišljenje svijetu jest. Rečeno u maniri filozofije egzistencije: kada subjekt otkrije i spozna svoj svijet spozna i samog sebe.

U odgovoru na ova pitanja odgovaramo i na pitanje čemu filozofija. Čemu ona duhovna oblast koja jedina može reći što subjekt i svijet u svojoj istini jesu? Da ponovo kažem: ono o čemu je sve Hegel mislio danas je teško i zamisliti, a kamoli toliko toga pokušati ponovo promisliti. Ali ovaj nam je veliki filozof i glede apsolutnog ostavio jednu važnu, presudnu poduku: apsolutno je veliko samo kao duhovno apsolutno. Izvan stvaralačkih i duhovnih težnji ono može postati slika terora i nasilja. Ako je apsolutno u duhu samo bajka o apsolutnom, onda je dobro da bajkom i ostane. Kao što se san u snu ostvaruje, tako i mišljenje svoju potpunu zbiljnost ima u samom mišljenju. A i jedno i drugo poziva, nagovara na spekulaciju, na uvijek novo i nikad dovršeno filozofiranje apsolutne zadatosti i stalnog događanja samosvijesti. Poziva na promišljanje istine, s kojom bismo jednom bili cjelina. U tom putovanju k apsolutnom nije toliko važno hoćemo li apsolutno dosegnuti, koliko je važno sâmo misaono putovanje. Tada apsolutno možemo shvatiti kao polazište, početak i temelj koji nam je pripremljen u filozofskoj tradiciji ili pak kao cilj ka kojem i sami idemo. U tom putovanju se potvrđuje teleološki karakter iskustva, posebno spoznaje, pa je apsolutno svakom misliocu sjena koja ga na njegovu putu prati. Svakom misliocu težnja, izazov i moguće odredište u njegovoj osobnoj fenomenologiji

duha. Svakom njegov put k spoznaji, njegovo dosezanje apsolutnog znanja i svakom njegov izazov Apsolutnog. A u tome i spekulacija o mogućem idealnom. To je opet duhovno putovanje, put svijesti k novim obzorima, spoznaja onoga što jest i spoznavanje tek dolazećeg.

7.

Hegelovo dovršenje veličanstvene filozofske konstrukcije otvara pogled u drukčije mogućnosti, jer kao težnja k potpunom znanju ide s onu stranu spoznatog, k onome što još nije. „Istina je kvrgavo drvo“, zapisao je Kant. Često prijeporna, uvijek složena, nikada dovršena, nikada jednom zauvijek data.

Različiti su putevi prema istini. Sve može s nečim biti uspoređivano, a sve opet i od sličnog različito. Ništa nije kao ono drugo. Nešto je ovako ili onako, a nešto nije ni ovo ni ono. A navikli smo misliti da je baš tako, iako mnogo puta nije bilo tako. Ničeg nigdje nikad nije bilo, a da nije moglo biti i suprotno. Suprotno javi kakva je bila, suprotno i snovima koje smo sanjali. Sve okolnosti, znane činjenice i različite mogućnosti ljudi uzmu u obzir, misle „bit će ovo, možda ono“, a onda ih iznenadi nešto potpuno neočekivano, neki ničim predviđeni događaj. I to baš onaj koji im sve ùvide, sam život promijeni.

Filozofiranje je definiranje pojmova. A definiranje razlikovanje. Odvajanje, analiziranje, okupljanje, zaključivanje. „Jedno je ili je drugo“, tvrdili su mnogi. U liku je ili u njegovu zrcalu, u istini ili u prividu, u stvarnom ili u nestvarnom. Sve što jest tako je kako je, a sve može biti i suprotno, jer svako jest ima svoje nije. No povijest mišljenja pokazala je da naš svijet i fenomen Bitka ne mogu do kraja osvijetliti ni ispitivanje potpuno sučeljenih tvrdnji. Iza onoga što jest i što nije uvijek bude još nešto.

8.

Povijest filozofije zabilježila je učenja koja su pravila podvajanje suprotnosti. Kao suprotnosti su označeni tijelo i duša, materija i duh, java i san, istina i laž. No izgleda da mišljeni fenomen može biti i jedno i drugo, u drukčijem sjedinjeno, a ne mora uvijek biti ni jedno ni drugo, nego nešto treće.

Kada to kažem mislim ovo: između jest i nije postoji. Između, postoji ni jest ni nije, i jest i nije postoji. Ono što nije ni ovo ni ono. Zato moramo napustiti starinsku „filozofiju parova“. Napuštanje takve filozofije napuštanje je prvog zakona formalne logike, Jest-Nije protivnosti, crno-bijele slike stvarnosti i subjekta, napuštanje misaonog manihejstva, apsolutne negacije i idolatrije, neutemeljenog pesimizma i još manje opravdanog optimizma.

A takvih je nastojanja već bilo. U misteriju Svetog Trojstva, na drukčiji način u hegelijanskoj dijalektičkoj metodi, na treći u mogućnosti pluralizma istina, na četvrti kada je riječ o beskraju mogućnosti. U takvom širokom spektru mogućnosti nadvladana je ideja isključivih suprotnosti, prevladan dualizam „filozofskih parova“, pokazana ravnopravnost, podjednaka uvjerljivost mnogih različitih stajališta i tvrdnji, pokazana mogućnost duhovnog jedinstva u sintezi, demonstrirana istina u kojoj jedinstvo čine različitosti, a različitosti nalaze svoje pomirenje u jedinstvu. Ujedno je u samom postojanju različitosti pokazana i mogućnost egzistiranja „ravnopravnih“ a različitih istina, koje su moguće u domeni praktičke filozofije, najprije u estetici i umjetničkoj kritici, u kojima je moguće zastupanje i dokazivanje različitih, a podjednako opravdanih tvrdnji u domeni ukusa i zastupanje suprotnih stajališta u vrednovanju djela, a potom i u političkoj teoriji i praksi, jer različita politička stajališta

i uvjerenja u tolerantnim društvima mogu koegzistirati i sa sučeljenih pozicija nude korisna rješenja za praktične društvene probleme. Različitosti također nužno i gotovo uvijek postoje kao različite početne znanstvene hipoteze, kao različite pretpostavke koje otvaraju široki spektar različitih mogućnosti u diskusiji i istraživanjima koja će uslijediti. Svijest o mnogostrukosti i različitosti vodi k napuštanju logike protivnosti i odbacivanju dominacije jedne jedine istine, čije je agresivno dokazivanje isključive, jedne i jedine istine nanijelo štete u svim duhovnim oblastima, od filozofije preko teologije i religijske prakse do znanosti i politike kao praktične djelatnosti.

9.

U hegelijanskoj dijalektičkoj metodi riječ je o sintezi kao istini suda. Ta sinteza trebala bi biti na djelu i u presudi suca, koji bi morao imati u vidu argumentaciju sučeljenih strana, pa tek na koncu izvesti sud iz odmjeravanja svih navedenih argumenata, a prema pravnim (pravosudnim) kriterijima. U prosuđivanju znanstvene istine razmatraju se različite opcije, sukobljavaju se suprotne hipoteze, pri čemu svaka strana nastoji podastrijeti uvjerljivu argumentaciju i u razmatranju svih uvida kroz dokazni postupak doći do najboljega mogućeg suda, odnosno do istinitoga i ispravnog zaključka (rezultata). Tako je i u filozofskoj spekulaciji.

Teškoću pritom stvara ono što je nepredvidljivo. A takvo je jer nije ni ovo, ni ono. Nije ni bitak, ni nebitak, ni nešto treće, nego uvijek neočekivano, nešto izvan onoga što je očekivano, nešto što je izvan reda, izvan ustaljenog, nešto što kao najbolje postaje izvanredno. Nešto što nije bilo predviđeno, čak ni naslućeno, a kada nastane